# O‘zbek va ingliz tillaridagi tasviriy ifodalarning leksik semantik va madaniy pragmatik tadqiqi

Muxayyo Ilxomjon-qizi Erkinova
Turan International University

**Annotatsiya:** Mazkur ilmiy maqolada genetik va tipologik jihatdan ikki xil tizimga mansub bo‘lgan o‘zbek hamda ingliz tillari leksik tarkibida muhim o‘rin tutuvchi tasviriy ifodalarning (perifrazalarning) leksik-semantik tabiati, strukturaviy modellari va madaniy-pragmatik xususiyatlari chuqur tahlil qilingan. Tadqiqot davomida har ikki tildagi tasviriy birliklarning shakllanish mexanizmlari, ularning denotativ va konnotativ ma'no qatlamlari, shuningdek, nutqiy vaziyatdagi kommunikativ-pragmatik vazifalari ochib berilgan. Bundan tashqari, milliy-madaniy kodlar, mentalitet va tarixiy-etnografik omillarning perifrazalar semantikasida aks etishi qiyosiy aspektda o‘rganilgan. Maqolada o‘zbek va ingliz badiiy hamda publitsistik matnlaridan olingan ko‘plab misollar asosida tasviriy ifodalarning tarjima muammolari va ularni bartaraf etish usullari ilmiy asoslab berilgan.

**Kalit so‘zlar:** tasviriy ifoda, perifraza, leksik-semantik tahlil, lingvokulturologiya, pragmatika, milliy-madaniy kod, konnotatsiya, ekvivalentlik, tarjima strategiyalari, qiyosiy tilshunoslik

# A lexico-semantic and cultural-pragmatic study of figurative expressions in uzbek and English

Muxayyo Ilxomjon-qizi Erkinova
Turan International University

**Abstract:** This scientific article conducts an in-depth analysis of the lexico-semantic nature, structural models, and cultural-pragmatic characteristics of descriptive expressions (periphrases), which occupy a significant place in the lexical systems of the Uzbek and English languages belonging to two distinct genetic and typological systems. The study reveals the formation mechanisms of descriptive units in both languages, their denotative and connotative semantic layers, as well as their communicative-pragmatic functions in speech situations. Furthermore, the reflection of national-cultural codes, mentality, and historical-ethnographic factors in the semantics of periphrases is examined in a comparative aspect. Based on numerous examples from Uzbek and English literary and journalistic texts, the challenges of


(cc) BY

translating descriptive expressions and methods to overcome them are scientifically substantiated.

**Keywords:** descriptive expression, periphrasis, lexico-semantic analysis, linguoculturology, pragmatics, national-cultural code, connotation, equivalence, translation strategies, comparative linguistics

## KIRISH (INTRODUCTION)

Zamonaviy tilshunoslik taraqqiyotining hozirgi bosqichida til tizimini faqatgina uning ichki strukturaviy qonuniyatlari doirasida emas, balki til egasi bo‘lgan inson omili, milliy ong, tafakkur tarzi va madaniy qadriyatlar bilan uzviy aloqadorlikda tadqiq etish yetakchi ilmiy paradigmaga aylandi. Antropotsentrik tilshunoslik, lingvokulturologiya va pragmalingvistika kabi yo‘nalishlarning jadal rivojlanishi tilning obrazli va ekspressiv birliklarini yangicha nazariy asoslarda o‘rganishni taqozo etmoqda. Ana shunday serqirra va murakkab til hodisalaridan biri tasviriy ifodalar (perifrazalar) hisoblanadi. Tasviriy ifoda bu narsa, shaxs, voqea-hodisa yoki tushunchaning to‘g‘ridan-to‘g‘ri atamasini qo‘llash o‘rniga, uning eng muhim, ajralib turuvchi belgi-xususiyatlarini obrazli, badiiy-emotsional tarzda tavsiflab beruvchi barqaror yoki kontekstual so‘z birikmasidir. Har qanday rivojlangan adabiy tilda bo‘lgani kabi, o‘zbek va ingliz tillarida ham perifrazalar tilning lug‘at boyligini oshirish, nutqiy takrorlarning (tavtologiyaning) oldini olish, matnga badiiy joziba bag‘ishlash hamda so‘zlovchining obyektga nisbatan subyektiv-baholovchi munosabatini ifodalashda beqiyos ahamiyat kasb etadi. O‘zbek va ingliz tillari genetik jihatdan turli til oilalariga (oltoy tillari oilasining turkiy guruhi va hind-yevropa tillari oilasining german guruhi) mansub bo‘lib, ularning grammatik qurilishi va leksik rivojlanish yo‘llari bir-biridan tubdan farq qiladi. Shunga qaramay, inson tafakkurining universal mantiqiy qonuniyatlari asosida har ikki tilda ham borliqni obrazli idrok etish va qayta nomlash (ikkilamchi nominatsiya) jarayoni faol kechadi. Biroq har bir xalqning tarixiy tajribasi, geografik muhiti, diniy e'tiqodi va turmush tarzi turlicha ekanligi sababli, o‘zbek va ingliz tillaridagi tasviriy ifodalarning semantik tarkibi va madaniy-pragmatik yuklamasida jiddiy tafovutlar yuzaga keladi.

## ADABIYOTLAR SHARHI VA METODLAR (LITERATURE REVIEW AND METHODS)

Tasviriy ifodalar (perifrazalar) muammosi jahon va o‘zbek tilshunosligida qadimdan olimlar e'tiborini tortib kelgan. Antik davr ritorikasida (Aristotel, Kvintilian) perifraza nutqni bezash va uslubiy ko‘tarinkilik berish vositasi sifatida talqin etilgan bo‘lsa, XX–XXI asr tilshunosligida u leksikologiya, semasiologiya va stilistikaning mustaqil tadqiqot obyektiga aylandi. O‘zbek tilshunosligida tasviriy ifodalarning nazariy asoslari, ularning frazeologizmlar va metaforalardan farqli jihatlari M.Mirtojiyev, H.Shamsiddinov, A.Hojiyev, Sh.Rahmatullayev,


(cc) BY

B.Yo‘ldoshev kabi yetuk olimlarning ishlarida atroflicha yoritilgan. Xususan, H.Shamsiddinov o‘z tadqiqotlarida tasviriy ifodalarni so‘zlarning funksional-semantik sinonimlari sifatida baholab, ularning til tizimidagi nominativ va ekspressiv vazifalarini asoslab bergan. Ingliz va jahon tilshunosligida esa J.Lakoff, M.Jonson, A.Vejbitskaya, M.Beyker, I.R.Galperin kabi tadqiqotchilar obrazli birliklarning kognitiv asoslari, madaniy konnotatsiyasi va tarjima strategiyalari bo‘yicha fundamental nazariyalarni yaratganlar. Biroq, o‘zbek va ingliz tillaridagi tasviriy ifodalarni aynan leksik-semantik va madaniy-pragmatik uyg‘unlikda, zamonaviy lingvokulturologik yondashuvlar asosida qiyosiy o‘rganish hanuzgacha dolzarb ilmiy muammo bo‘lib qolmoqda.

NATIJALAR (RESULTS)

O‘zbek va ingliz tillaridagi tasviriy ifodalarni leksik-semantik va madaniy-pragmatik jihatdan tahlil qilish natijasida ularning ichki tuzilishi, ma'no qirralari va nutqiy qo‘llanishiga oid bir qator muhim qonuniyatlar aniqlandi. Har ikki tilda ham tasviriy ifodalar ikkilamchi nominatsiya mahsuli bo‘lib, muayyan bir denotatning (narsa yoki shaxsning) eng yorqin belgisini (rangi, shakli, vazifasi, kelib chiqish joyi yoki tarixiy ahamiyatini) asos qilib oladi. Semantik mazmuniga ko‘ra, o‘zbek va ingliz tillaridagi perifrazalarni quyidagi yirik tematik guruhlarga ajratish mumkin:

1. Shaxslarni (kasb egalari, ijtimoiy guruhlar va mashhur siymolarni) atovchi perifrazalar:

❖ *O‘zbek tilida:* "oq xalatli farishtalar" (shifokorlar), "ilm zahmatkashlari" (olimlar), "zangori ekran yulduzlari" (teleboshlovchilar), "so‘z mulkining sultoni" (Alisher Navoiy), "sahro lochini" (chavandoz yoki jasur inson).

❖ *Ingliz tilida:* "men in white" (shifokorlar), "the fourth estate" (jurnalistlar, matbuot vakillari), "the Bard of Avon" (Uilyam Shekspir), "the Iron Lady" (Margaret Tetcher), "blue-collar workers" (jismoniy mehnat xodimlari).

2. Tabiat boyliklari, qishloq xo‘jaligi va sanoat mahsulotlarini atovchi perifrazalar:

❖ *O‘zbek tilida:* "oq oltin" (paxta), "zangori olov" (tabiiy gaz), "qora oltin" (neft yoki ko‘mir), "dalalar malikasi" (makkajo‘xori), "vitaminlar koni" (meva-sabzavotlar).

❖ *Ingliz tilida:* "black gold" (neft), "white gold" (paxta yoki fil suyagi), "green gold" (o‘rmon boyliklari yoki qahva), "liquid gold" (zaytun moyi yoki asal).

3. Hayvonot va o‘simlik dunyosini tavsiflovchi perifrazalar:

❖ *O‘zbek tilida:* "o‘rmon qiroli" (sher), "sahro kemasi" (tuya), "dala sanitarlari" (qushlar), "bahor elchisi" (qaldirg‘och yoki boychechak).

❖ *Ingliz tilida:* "the king of beasts" (sher), "the ship of the desert" (tuya), "man's best friend" (it), "harbinger of spring" (qaldirg‘och yoki boychechak).

4. Geografik obyektlar, shaharlar va mamlakatlarni atovchi perifrazalar:


(cc) BY

❖ *O‘zbek tilida:* "Sharq gavhari" (Samarqand), "non shahri" (Toshkent), "kunchiqar yurt" (Yaponiya), "tumanli Albion" (Buyuk Britaniya).

❖ *Ingliz tilida:* "the Eternal City" (Rim), "the Big Apple" (Nyu-York), "the Land of the Rising Sun" (Yaponiya), "the Emerald Isle" (Irlandiya), "the Roof of the World" (Pomir tog‘lari).

Quyidagi 1-jadvalda o‘zbek va ingliz tillaridagi tasviriy ifodalarning semantik ekvivalentlik darajasi qiyosiy ko‘rsatilgan.

| Denotat (Asl ma'no) | O‘zbek tilidagi tasviriy ifoda | Ingliz tilidagi tasviriy ifoda | Semantik va obrazli muvofiqlik darajasi |
|---|---|---|---|
| Neft | Qora oltin | Black gold | To‘liq ekvivalent (bir xil obrazli asos) |
| Tuya | Sahro kemasi | The ship of the desert | To‘liq ekvivalent (universal metafora) |
| Yaponiya | Kunchiqar yurt | The Land of the Rising Sun | To‘liq ekvivalent (geografik belgi) |
| Shifokorlar | Oq xalatli farishtalar | Men in white Angels of mercy | Qisman ekvivalent (madaniy qo‘shimchalar mavjud) |
| Matbuot OAV | To‘rtinchi hokimiyat | The fourth estate | Funksional ekvivalent (ijtimoiy-siyosiy asos) |
| Buyuk Britaniya | Tumanli Albion | Foggy Albion Perfidious Albion | Tarixiy-geografik o‘zlashma asosidagi ekvivalent |
| Nyu-York shahri | (to‘g‘ridan-to‘g‘ri nom) | The Big Apple | Ekvivalentsiz (faqat ingliz madaniyatiga xos) |
| Alisher Navoiy | G‘azal mulkining sultoni | (izohli tarjima talab etiladi) | Ekvivalentsiz (faqat o‘zbek madaniyatiga xos) |

MUHOKAMA (DISCUSSION)

O‘zbek va ingliz tillaridagi tasviriy ifodalarning qiyosiy tahlili til va madaniyat o‘rtasidagi dialektik aloqadorlikni yaqqol namoyon etadi. Tadqiqot davomida olingan natijalar shuni tasdiqlaydiki, har ikki tilda ham perifrazalarning shakllanishi kognitiv (bilish) mexanizmlariga asoslanadi: inson ongi murakkab yoki mavhum tushunchani o‘ziga yaxshi tanish bo‘lgan konkret obraz (oltin, kema, quyosh, farishta, qirol) orqali modellashtiradi. Shu sababli *"sahro kemasi" "the ship of the desert"* yoki *"qora oltin" "black gold"* kabi birliklar ikki xil til tizimida mustaqil ravishda yoki o‘zaro madaniy ta'sir natijasida bir xil semantik qolipda yuzaga kelgan.

*Shu bilan birga, ikki til perifrazalari o‘rtasida jiddiy uslubiy va pragmatik farqlar ham mavjud:*

Usul va uslubiy bo‘yoqdorlik - O‘zbek tilidagi tasviriy ifodalar ko‘proq ko‘tarinki ruhga, badiiy-poetik jozibaga va hissiy bo‘yoqdorlikka moyil (masalan, *"mo‘tabar zot"*, *"oltin kuz"*, *"kumush qish"*). Ingliz tilidagi perifrazalar esa ko‘proq ratsionalizm, ixchamlik, kinoya (ironiya) va publitsistik aniqlikka tayanadi (masalan,


(cc) BY

*"couch potato"* televizor qarshisida ko‘p o‘tiradigan dangasa odam, *"brain drain"* malakali kadrlarning xorijga chiqib ketishi).

Tarjima jarayonidagi qiyinchiliklar - Badiiy va publitsistik matnlarni o‘zbek tilidan ingliz tiliga yoki aksincha tarjima qilishda perifrazalarni so‘zma-so‘z (kalka usulida) o‘girish ko‘pincha g‘alizlikka yoki ma'no buzilishiga olib keladi. Masalan, o‘zbek tilidagi *"oq oltin"* iborasini ingliz tiliga *"white gold"* deb tarjima qilinsa, ingliz tilida so‘zlashuvchi o‘quvchi buni birinchi navbatda zargarlik buyumi (oq oltin metalli) sifatida tushunadi, paxta ekanligini esa faqat keng kontekst orqali anglashi mumkin. Xuddi shuningdek, ingliz tilidagi *"the Big Apple"* iborasini o‘zbek tiliga *"Katta Olma"* deb so‘zma-so‘z o‘girish matn mazmunini butunlay tushunarsiz qilib qo‘yadi.

Tarjimashunoslik nuqtai nazaridan, milliy-madaniy xususiyatga ega tasviriy ifodalarni o‘girishda quyidagi to‘rt asosiy strategiyadan foydalanish eng maqbul yechim hisoblanadi:

- To‘liq ekvivalent toppish - Ikki tilda obrazli asosi va pragmatik ma'nosi mos keluvchi tayyor perifrazani qo‘llash (*"the king of beasts" "hayvonlar shohi"*).
- Funksional-madaniy analog qo‘llash - Bir xalq madaniyatiga xos obrazni ikkinchi xalq tushunadigan, ammo bir xil pragmatik ta'sirga ega boshqa obraz bilan almashtirish.
- Tasviriy-izohli tarjima (eksplikatsiya) - Perifrazaning yashirin ma'nosini ochib beruvchi qisqa izoh qo‘shish (*"the Bard of Avon" "Avon bulbuli buyuk dramaturg Uilyam Shekspir"*).
- Denotativ (to‘g‘ridan-to‘g‘ri) tarjima - Agar obrazlilik matn uslubi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lmasa, perifrazani uning oddiy lug‘aviy ma'nosi bilan almashtirish (*"white gold" "cotton / paxta"*).

XULOSA VA TAVSIYALAR (CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS)

O‘zbek va ingliz tillaridagi tasviriy ifodalarning leksik-semantik va madaniy-pragmatik tadqiqi quyidagi umumiy ilmiy xulosalarga kelish imkonini beradi:

Leksik-semantik tizimdagi o‘rni - Tasviriy ifodalar (perifrazalar) har ikki tilning leksik-semantik tizimida ikkilamchi nominatsiya vositasi sifatida muhim o‘rin tutadi. Ular narsa va hodisalarning eng xarakterli belgisini ajratib ko‘rsatish orqali nutqning obrazliligini, emotsional-ekspressiv ta'sirchanligini oshiradi hamda uslubiy takrorlarning oldini oladi.

Umumiylik va xususiylik - O‘zbek va ingliz tillaridagi perifrazalarning shakllanishida inson tafakkurining umumiy mantiqiy-kognitiv qonuniyatlari (metaforizatsiya va metonimiya) mushtarak asos bo‘lib xizmat qiladi. Biroq ularning semantik tarkibi va obrazli tizimi har bir xalqning tarixiy tajribasi, geografik muhiti,


(cc) BY

diniy-falsafiy qarashlari hamda milliy mentaliteti ta'sirida o‘ziga xos tarzda shakllangan.

Pragmatik ko‘p funksionallik - Perifrazalar nutq jarayonida nafaqat nominativ (nomlash), balki aksiologik (ijobiy yoki salbiy baholash), evfemistik (nutqiy odob doirasida yumshatish), kinoyaviy hamda ijtimoiy-siyosiy ta'sir o‘tkazish kabi muhim pragmatik vazifalarni bajaradi.

Madaniyatlararo kommunikatsiya va tarjima - Milliy-madaniy kodlarni o‘zida mujassam etgan tasviriy ifodalar tilning eng murakkab qatlamlaridan biri bo‘lib, ularni boshqa tilga o‘girishda so‘zma-so‘z tarjimadan voz kechib, kontekstual-pragmatik ekvivalentlik tamoyillariga tayanish zarur.

Amaliy tavsiyalar

Tadqiqot natijalari va xulosalariga tayangan holda, tilshunoslik, tarjimashunoslik hamda ta'lim amaliyoti uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Leksikografiya sohasi uchun- O‘zbek va ingliz tillaridagi zamonaviy badiiy va ommaviy axborot vositalari matnlarida faol qo‘llanilayotgan tasviriy ifodalarni o‘z ichiga olgan ikki tilli lingvokulturologik va izohli perifrazalar lug‘atini yaratish hamda ularning kelib chiqish etimologiyasini ilmiy izohlash lozim.

2. Tarjimonlar va OAV xodimlari uchun- Xalqaro jurnalistika va badiiy tarjima amaliyotida milliy-madaniy realiyalarni aks ettiruvchi perifrazalarni o‘girishda kalkalash (so‘zma-so‘z tarjima) usulidan ehtiyotkorlik bilan foydalanish, buning o‘rniga pragmatik adaptatsiya va izohli tarjima usullarini ustuvor deb bilish tavsiya etiladi.

3. Oliy ta'lim va xorijiy tillarni o‘qitish metodikasi uchun - Filologiya va tarjimashunoslik yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarning madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish maqsadida "Qiyosiy leksikologiya", "Lingvokulturologiya" va "Tarjima nazariyasi" fanlari o‘quv dasturlariga tasviriy ifodalarning pragmatik tahliliga bag‘ishlangan maxsus amaliy mashg‘ulotlar kiritilishi maqsadga muvofiqdir.

4. Kelgusi ilmiy tadqiqotlar uchun - Zamonaviy raqamli kommunikatsiya, ijtimoiy tarmoqlar va internet-diskursda yangidan paydo bo‘layotgan neologik tasviriy ifodalarning (internet-perifrazalarning) semantik-pragmatik evolyutsiyasini korpus lingvistikasi metodlari asosida tadqiq etish istiqbolli ilmiy yo‘nalish sifatida tavsiya etiladi.

## Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirtojiyev M. O‘zbek tili semasiologiyasi. Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010. 288 b.

2. Shamsiddinov H. O‘zbek tilida so‘zlarning funksional-semantik sinonimlari. Toshkent: Fan, 1999. 192 b.


(cc) BY

3. Yo‘ldoshev B. Frazeologik uslubiyat asoslari. Samarqand: SamDU nashri, 1998. 140 b.

4. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. Toshkent: O‘qituvchi, 1978. 408 b.

5. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. 3rd edition. London & New York: Routledge, 2018. 370 p.

6. Jurayev, X. O. (2023). O ‘smirlarda xarakter aksentuatsiyasi tiplarining deviand xulq-atvor shakllanishiga ta’sirining psixologik mexanizmlari. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(9), 560-569.

7. Jurayev, X. O. (2026). Xarakter aksentuatsiya konsepsiyasini ijtimoiy psixologik jixatdan qo ‘llash sohalari. Science and Education, 7(1), 1050-1055.

8. Jurayev, X. O. (2023). O’spirinlik yoshida shaxsda stressli vaziyatlarda individual koping strategiyalarning o rni va axamiyati. Educational Research in Universal Sciences, 2(4), 512-515.

9. Jurayev, X. O. (2024). Shaxsning ijtimoiylashuv jarayonida o ‘z men konsepsiyasining psixologik mexanizmlari. Science and Education, 5(9), 237-242.

10. Odilboyevich, J. X. (2024). Psychological description of teenage outlaws in interpersonal relationships. Journal of Preschool Education and Psychology Research, 1(1), 20-22.

11. Odilboyevich, J. X. (2026). Liderlik va uning psixologik xususiyatlari. Лучшие интеллектуальные исследования, 61(1), 36-41.

12. Odilboyevich, J. X. (2025). Ta’lim tizmda imkoniyati cheklangan bollalarni o ‘qitishda inklyuziv ta’limning o ‘rni va ahamiyatining pedagagik va psixologik jixatlari. Research Focus, 4(Special Issue 2), 132-140